

**ANTIMILITARISTA MOZGALMAK HAZÁNKBAN
A MONARCHIA KATONAI ELŐKÉSZÜLETEI ELLEN
1912. ŐSZÉN**

Merényi László

I.

A Balkán-háború jellege

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ előtti évek nemzetközi politikájának egyik legfontosabb eseménye az 1912. őszén kitört első balkáni háború volt. Négy szövetkezett kis balkáni ország: Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegro állt szemben a feudális török szultánsággal. Kétségtelen, hogy ez utóbbinak területén a szociális és nemzetiségi elnyomás túrhetetlen méreteket öltött. Több millió szláv és görög paraszt sínylődött török földesurak rabságában. Nem vitás, hogy ezeknek az állapotoknak véget kellett vetni. Ennek jelszavával szálltak harcba a szövetkezett balkáni országok a török birodalom ellen. A háború körülményeit, előzményeit és célját illetően azonban figyelembe kell venni egyéb szempontokat is, s ezért ennek értékelése — éppen bonyolultsága miatt — nem lehet teljesen egyértelmű.

A balkáni országok lakossága őszinte lelkesedéssel szállt harcba elnyomott testvérei felszabadításáért. A népek törekvései igazságos, haladó jellegűek voltak. Nem lehet azonban ugyanezt mondani ezen országok *uralkodó köreinek* célkitűzéseiről. A balkáni monarchiák burzsoáziája és kormányai hatalmuk kiterjesztésére törekedtek területi hódítások útján. Emellett figyelembe kell venni, hogy ez a háború nem kizárólag a balkáni államok és Törökország egymásközötti belső ügye volt. Európa imperialista nagyhatalmai erősen érdekeltek voltak a Balkánon, s természetesen nem nézték közömbösen az itteni fej-

leményeket. Míg a hármasszövetség hatalmai Törökországot pártfogolták, addig a másik imperialista csoport: az ántánt a szövetségzett balkáni országok törekvéseit támogatta. Vonatkozik ez különösen Oroszországra, melynek nagy szerepe volt a szerb—bolgár—görög szövetség létrehozásában (mivel a maga terjeszkedő politikája érdekében kívánta ezeket az országokat felhasználni).

Figyelembe véve a balkáni monarchiák uralkodó köreinek hódító törekvéseit és a nagy hatalmak beavatkozási kísérleteit a Balkán ügyeibe, a nemzetközi munkásmozgalom (amellett, hogy Törökország reakciós elnyomó politikáját elítélte), nem helyeselte a balkáni országok részéről sem a háborút. A szociáldemokrácia balszárnya (köztük a szerb és a bolgár baloldali szocialisták) nem háború, hanem forradalom útján kívánták megoldani a félsziget szociális és nemzeti problémáit. Föderatív balkáni köztársaság megteremtését kívánták, vagyis azt, hogy szerb, bolgár, török, görög és macedón dolgozók egymással szövetkezve döntsék meg a szultáni hatalmat, a kis államok monarchiáit és a feudális kizsákmányolást egyaránt. Azt követelték, hogy a balkáni problémát maguk az érdekelt népek, a nagy hatalmak beavatkozása nélkül oldják meg. Ezt a tervet *Lenin* is helyeselte.¹

A Balkán elmaradott viszonyai (s különösen a munkásmozgalom fejletlensége) következtében azonban kevés reális lehetőség volt az adott időpontban ilyen balkáni föderatív köztársaság létrehozásának. A feudális török elnyomás felszámolása viszont halaszthatatlan feladat volt. Ezért a balkáni országok harca még adott formájában (királyi-burzsoá vezetés alatt) is eredményezett pozitív változásokat a Balkánon. A baloldali szocialisták (így *Lenin* is) elismerték a háborúnak ezeket a haladást jelentő eredményeit. A balkáni népek sikerei nyomán — *Lenin* szavai szerint — „Kelet-Európában nagy lépéssel közeledtünk a középkori maradványok lerombolásához.”² Az 1912. október—december közötti háború — erre való tekintettel — a balkáni népek részéről igazságos, felszabadító jellegű, ugyanakkor azonban uralkodó köreik hódító céljai és a nagy hatalmak beavatkozási tervei joggal elítélendőek.

¹ *Lenin* V. I. Művei. 18. kötet. 1912. április—1913. március. Bp. 1935. Szikra 348—349., 369—370. l.

² *Lenin* 1. m. 370. l.

II.

A Balkán-háború és a Monarchia

Az első balkáni háború folyamán az európai imperialista hatalmak magatartása állandóan felidézte annak veszélyét, hogy ez a helyi konfliktus világháborúvá szélesedik ki. A nemzetközi helyzet igen feszültté vált. Egyik nagyhatalom sem akarta megengedni saját imperialista érdekeinek csorbítását. (Vonatkozik ez a hármasszövetségre és az ántántra egyaránt.) Mindenütt katonai előkészületek történtek, háborús uszítás folyt a sajtóban, fenyegető hangú nyilatkozatokat tettek felelős személyek. Európa világháború szélén állt.

A Balkánon hódításra törekvő nagyhatalmak közül különösen fenyegető volt az Osztrák—Magyar Monarchia magatartása. Bécsi politikai körökben tekintélyes szerepe volt a Ferenc Ferdinánd trónörökös vezette „katonai-párt”-nak: ez azonnali agressziót kívánt a független Szerbia és Montenegro ellen.³ Ezzel a nyilvánvalóan kalandorpolitikát folytató csoporttal állt szemben az osztrák politikusok mérsékelt tábora; ez ellenezte az adott pillanatban a nyílt támadást a balkáni államok ellen, mert tudta, hogy ez világháborút idézne fel, melyre pedig még a Monarchia nem volt felkészülve.⁴ A nyilvánosság felé azonban ez utóbbi csoport is (a katonai párt nyomására) olyan magatartást tanúsított, mely nem nevezhető békeszeretőnek. Felelős személyek (a mérsékelt párt tagjai!) nyugtalanító kijelentéseket tettek: „békét kívánunk — mondta *Berchtold* külügyminiszter —, de érdekeinket minden eszközzel megvédjük a Balkánon.”⁵ A katonai párt nyomására a k. u. k. hadsereg mozgósítási előkészületeket tett Szerbia ellen.⁶ A Monarchia vezető köreinek hivatalos politikája objektíve hozzájárult a nemzetközi feszültség növekedéséhez. Oroszország kormányát nyugtalanították a Monarchia szerbellenes katonai készülődései és erre válaszul maga is megerősítette hadseregét a galíciai határ mentén.⁷ Október közepén nyíltan is kiobbantak az ellenségeskedések a Balkánon. Október 9-én Montenegro, 17-én Szerbia és Balkán, 18-án Görögország lépett hadba a török szultánság ellen. Már

³ Österreich—Ungarns Aussenpolitik (Forrásgyűjtemény, a továbbiakban Aussenpol.) Wien, 1923. 3869. sz. okmány.

⁴ Aussenpol. 3928. sz.

⁵ A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött... 1912. szeptember hó 23-ra Bécsbe összehívott bizottság naplója (a továbbiakban Delegációs napló) Október 13-i ülés 13. l.

⁶ Erről a következő fejezetben lesz bővebben szó.

⁷ Der erste Balkankrieg (Forrásgyűjtemény, a továbbiakban Balkankrieg) Berlin, 1927. 12.292. sz. okmány.

az első hetekben nyilvánvalóvá vált, hogy a kis balkáni országok győzni fognak a látszólag hatalmas, belülről azonban korhadt török birodalommal szemben. Ez utóbbinak volt hatalmas hadserege, mely modern fegyverekkel elegendően el volt látva és melyet jelentős részben német tanácsadók segítségével jól képeztek ki; hiábavaló volt azonban mindez, mikor a besorozottak nyomorgó szegényparasztok voltak többségükben, kiket az éhség gyengített el, s kiknek soraít járvány tizedelte. Ezenkívül a paraszti katonák nem is harcoltak nagy lelkesedéssel földesuraik hatalmáért. Így a török vereség elsősorban szociális okokkal magyarázható. Ezzel szemben a Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegro lakossága annál lelkesebben támogatta a harcot hazája szabadságáért és török rabigában sínylődő testvérei felszabadulásáért. Részükről ez valódi népi háború jellegét öltötte; a harcoló seregeket támogatták az ellenség hátában partizántevékenységet folytató „kómitácsi” alakulatok. (E felkelő parasztok harca antifeudális és egyúttal nemzeti mozgalom volt.) Ezenkívül az igazságos harc keltette lelkesedés a balkáni népeknél jó katonai felkészültséggel is párosult. Hadseregeik modern tűzfegyverekkel eléggé el voltak látva: ezenkívül tapasztalt külföldi (főként orosz) tanácsadók is segítették vezérkarukat. E tényeket figyelembe véve, nem meglepőek a balkáni népek komoly sikerei. A bolgár hadsereg a Pirin és Rodope hegységekben és a Marica völgyében előre nyomulva, elérte az Égei-tengert. A szerbek Macedóniát szabadították fel a török rabiga alól. A görögök pedig Tesszáliát felszabadítva nyomultak északra Szaloniki felé.

A balkáni népek sikereinek híre kellemetlenül érte a bécsi „katonai pártot”. (Ez utóbbi jobban szerette volna a török győzelmet, hiszen ez esetben a Monarchia hadseregére nem sok feladat várt volna Szerbia leigázásában.) Az osztrák politikusok mérsékelt táborá viszont a balkáni eseményekből azt a következtetést vonta le, hogy egy Törökország megmentésére történő beavatkozással nem érdemes egy nagy háború kockázatát felidézni. Berchtold külügyminiszter október végén már kijelentette, hogy a Monarchia nem ragaszkodik a balkáni „status quo”-hoz.⁸ Úgy látszott, hogy Ausztria—Magyarország vezető körei hajlandók elismerni a reális tényeket. Ezért 1912 október végén csökkent a nemzetközi feszültség.

November elején folytatódtak a balkáni népek sikerei. A megvert török birodalom már november 12-én fegyverszü-

⁸ Balkankrieg 12.304. sz.

netet kért.⁹ Ennek ellenére azonban a nemzetközi helyzet a hónap elején — a Monarchia hibájából — ismét kiéleződött. A szerb csapatok ugyanis — a megvert török hadak üldözése közben — Albánia földjére értek s a belgrádi kormány bejelentette igényét egy adriai kikötőre.¹⁰ Nyilvánvaló, hogy Szerbia kívánsága a tengerhez való kijutásra jogos volt. Bécs azonnal tagadó álláspontot foglalt el ebben a kérdésben, és előállt egy „önálló” (azaz Ausztriától függő) Albánia követelésével.¹¹ Az „albán probléma” felvetése a bécsi „katonai párt” kezdeményezésére történt,¹² de a trónörökös klikkjének sikerült ebben a kérdésben álláspontját a mérsékelt csoporttal is elfogadtatnia. Erős háborús propaganda kezdődött Ausztriában, miközben az osztrák kormánykörök barátságtalan kijelentéseket tettek Szerbiával szemben és a „Monarchia belsejéből vonatszerelevény számra ment a katonaság” a déli határra.¹³

Az „albán probléma” nemzetközi bonyodalmakat okozott. A habsburgi birodalom álláspontját támogatta Németország¹⁴ és Olaszország;¹⁵ ez utóbbi bár versenytársa volt Ausztriának Albániában, viszont szintén nem akarta, hogy Szerbia az Adriához kijusson. Románia kormánya — mivel Bulgáriával szembeni területi követeléseiben Bécs támogatását élvezte — a Monarchia csatlósaként lépett fel.¹⁶ Ezzel szemben Oroszország Szerbia mellé állt¹⁷ és a balkáni szövetségesek is szolidaritásukat nyilvánították Belgrád iránt.¹⁸ Franciaország és Anglia magatartása ingadozó volt: bár elismerték Szerbia kívánságának igazságos voltát, ugyanakkor azonban az orosz diplomáciának értésére adták, hogy nem akarnak a „hármasszövetséggel” konfliktusba kerülni a szerb kikötő miatt.¹⁹ Ezek a diplomáciai téren megnyilvánuló ellentétek komolyan veszélyeztették az európai békét.

November végén a bécsi katonai párt már már úgy vélte, hogy elérkezett az idő a háború kirobbantására. PROCHASKA

⁹ Balkankrieg 12.365. sz.

¹⁰ Uo. 12.320. sz.

¹¹ Aussenpol. 4181. és 4317.

¹² Conrad; Aus meiner Dienstzeit. 2. Bd. 1910—1912. Wien—Berlin 1922. 324—

325.

¹³ Balkankrieg 12.370. sz.

¹⁴ Balkankrieg 12.320. sz.

¹⁵ Aussenpol. 4343.

¹⁶ Balkankrieg 12.313. sz.

¹⁷ Im Dunkel der Europäischen Geheimdiplomatie. Iswolskis Kriegspolitik in Paris. 1911—1917. (Okmánygyűjtemény, a továbbiakban Iswolski. Ez a könyv Szazonov orosz külügyminiszter és Izvolszki párizsi orosz követ levelezését tartalmazza.) Sazonov november 2-i 2423. sz. távirata és november 9-i 2513. sz. távirata.

¹⁸ Iswolski. Szazonov 2556. sz. távirata november 12. Izvolszkihoz.

¹⁹ Iswolski. Szazonov november 11-i irata a londoni követhez.

konzul ügyét²⁰ kívánták háborús ürügyként felhasználni. A trónörökös pártjának erős nyomása a bécsi mérsékelt csoport magatartását is befolyásolta. BERCHTOLD külügyminiszter fenyegető hangú jegyzéket intézett Szerbiához.²¹ A Monarchia hadseregét megerősítették mind a déli határon, mind az Oroszországgal szomszédos vidékeken.²² Természetesen orosz részről sem maradt el a válasz; a cári birodalom is emelte csapatainak létszámát.²³ A világháborús kitörésének veszélyéhez ezekben a napokban volt a legközelebb Európa 1912-ben.

A világháborúra azonban ekkor még nem került sor. Bécs agresszív „katonai pártja” arra építette fel egész tervét, hogy vakon bízott Berlin támogatásában. A német imperializmus azonban kettős játékot folytatott. Egyrészt diplomáciai úton támogatta az osztrák követeléseket²⁴ (hiszen azok a német terjeszkedés irányvonalába estek). Másrészt viszont az volt Berlin véleménye, hogy a Monarchia magatartása a balkáni kérdésben „provokatív” és, „bonyodalmakhoz vezethet”,²⁵ márpedig a germán imperializmus még nem látta elérkezettnek az időt világháború indítására. (Németország még csak hozzákezdett katonai programjának végrehajtásához, a befejezéshez még legalább másfél-két évre volt szüksége.) A várt német támogatás hiánya keresztülhúzta a bécsi agresszív párt számításait.

December 3-án pedig a Balkánon létrejött a harcoló felek között a fegyverszünet.²⁶ Ezzel a Monarchia fegyveres beavatkozásának veszélye — ha csak átmenetileg is — elmúlt. Igaz, hogy még néhány hétig elintézetlen maradt a szerb kikötő ügye. A december közepén kezdődő londoni konferencián azonban Szerbia adriai kijáratának ügyét — a Monarchia nyomására — likvidálták.²⁷ Utána ismét átmeneti szélcsend állt be a nemzetközi politikában.

²⁰ Prochaska volt a prizreni osztrák konzul. Szerbellenes kémtevékenysége miatt a szerb hatóságok mozgási szabadságában korlátozták.

²¹ Balkankrieg 12.403. és 12.419. sz. okmányok.

²² Uo. 19.434. és 12.435. sz.

²³ Uo. 12.412. sz.

²⁴ Uo. 12.397. sz.

²⁵ Uo. 12.349. sz.

²⁶ Uo. 12.476. és 12.479. sz.

²⁷ Potemkin: A diplomáciai története 1872—1919. Bp. 1949. 226. l.

III.

A Monarchia katonai előkészületei és Magyarország

Amint az első hírek a balkáni zavarokról október elején megérkeztek, a bécsi „katonai párt” a leglázasabb aktivitásba kezdett. Politikájukat alapjában véve kalandorság, felelőtlen hazárdjáték jellemezte, hiszen azzal nekik is tisztában kellett lenniük, hogy egy esetleges Szerbia elleni támadás általános európai háborút idézne fel. Ferenc Ferdinándék tudták is ezt, sőt a Monarchia katonai készületlensége sem volt ismeretlen előttük; viszont feltétlenül bíztak a német szövetséges támogatásában. Jellemző, hogy a „katonai párt” agresszív tervei ügyében Kageneck bécsi német katonai attaséval szoros kapcsolatot tartott fenn.²⁸ A német szövetségben való bizakodáson is a féktelen háborús uszításon kívül²⁹ azonban a katonai párt konkrét lépéseket is tett a Monarchia minél gyorsabb harcászultságba hozatala érdekében. Ennek egyik eszköze az általuk sugalmazott részleges mozgósítás, a másik a hadsereg pénzügyi kiadásainak emelésére vonatkozó javaslatuk volt.

A k. u. k. hadsereg *részleges mozgósítására* már október első napjaiban megtörténtek a megfelelő lépések. (A katonai párt dolgát megkönnyítette, hogy befolyása itt igen nagy volt, hiszen Auffenberg hadügyminiszter és Schemua marsall vezérkari főnök is az ő embereik közé tartoztak!) Nagyarányú katonai behívások kezdődtek, melyek természetesen Magyarországot is érintették, A temesvári VII. és zágrábi XIII. hadtesthez hívtak be sok tartalékost és póttartalékost (jellemző módon a Szerbiával közvetlenül szomszédos egységekhez!)³⁰ Ez voltaképpen egy olyan mozgósítás volt, „melynél politikai okokból a »mozgósítás« elnevezés nem használtatik”.³¹ A trónörökös pártja azonban ezzel nem elégedett meg. Auffenberg a magyar hadügyminiszterhez azzal a kívánsággal fordult: valamennyi Dalmáciában és Bosznia-Hercegovinában állomásozó egységet hadilétszámra egészítsenek ki, s ennek érdekében sok honvédet és népfelkelőt adjanak át a közös hadseregnek.³²

A Magyarországon hatalmon levő „munkapárti” kormány-

²⁸ Jellemző erre Schemua marsall vezérkari főnök szeptember 27-i (!) beszélgetése Kageneckkel, melyben már a Szerbia elleni támadásról volt szó = Balkankrieg 12.179. sz.

²⁹ Az Armeé-Zeitung október 2-án pl. Belgrád bombázását sürgette.

³⁰ Országos Levéltár Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek (a továbbiakban OLMT) 1912/22.

³¹ Uo.

³² Uo.

zat nem volt elragadtatva a trónörökös pártjának „aktivitásától”. Ez nem azért volt, mintha Tiszáék ellenezték volna a katonai előkészületeket (hiszen ők erőszakolták ki puccs-szerűen 1912 nyarán a véderőtörvényt). Viszont éles ellentétek voltak Ferenc Ferdinánd csoportjával, mivel ez utóbbinak dualizmusellenes, „összmonarchia” tervei a magyar uralkodó osztályoknak kiegyezésben biztosított hatalmát és jogait veszélyeztették. A munkapárt október elején a bécsi „mérsékeltéket” lámogatta, s a katonai párt egyik vezetője: Auffenberg ellen személy szerint is éles támadásokat intéztek.³³ De — az oszt-rák kormány Berchtold vezette többségéhez hasonlóan — a magyar munkapárti minisztérium is erélytelen volt a trónörökös pártjának erőszakos és céltudatos fellépésével szemben. Így az október 7-i minisztertanácsi ülésen végül is hozzájárultak a részleges mozgósításhoz s határozatot hoztak — „tekintettel a Balkán-félszigeten folyamatban levő eseményekre” — a tartalékosok 1. és a póttartalékosok utolsó 3 év folyamának behívására.³⁴ Miután a budapesti kormány ebben a kérdésben kapitulált, hamarosan megindult a magyar katonák tömeges szállítása Dalmáciába, Bosznia-Hercegovinába és az Aldunához.³⁵

A katonai párt másik fontos akciója október elején a *hadügyi költségvetés* növelése volt. Ekkor terjesztette be Auffenberg majdnem félmilliárdos „hadügyi póthitel” követelését. Ez a hadsereg részére történő kiadásokat a következő évek távlatában kívánta emelni. Az auffenbergi követelések részletei: a szárazföldi hadseregnek 250 millió, ebből:

170	millió	ágyúkra,
55	millió	erődítésekre,
25	millió	gépjárművekre,

a haditengerészetnek 170 millió, ebből

140	millió	Dreadnaughtokra,
6,5	millió	tengeralattjárókra.
8,5	millió	dokk,
4	millió	monitor
7	millió	egyéb. ³⁶

Az auffenbergi terv abból a tényből indult ki, hogy a Monarchia hadserege és haditengerészete még nincs felkészülve

³³ Budapesti Hírlap 1912. október 5—6—7.

³⁴ OLMT 1912/22.

³⁵ Ezekről gyakori tájékoztatásokat közölt az ekkori fővárosi sajtó, így a Pesti Napló 1912. október 11—13—15. Világ 1912. október 13. stb.

³⁶ OLMT 1912/22

nagyobb méretű háborúra. Célja az volt, hogy a hiányosságokat felszámolja, a fegyverzetet és a felszerelést korszerűsítse. Eltérően a mozgósítási intézkedésektől, az auffenbergi javaslatok nem közvetlenül szolgálták a „katonai párt” agresszív terveit; a „hadügyi póthitel” inkább nagyobb távlatban segítette a habsburgi birodalom háborús előkészületeit. Mégis az adott pillanatban, az október elejei izgatott nemzetközi légkörben az auffenbergi javaslatok objektíve a feszültség növelését szolgálták. Már október 3-án nyilvánosságra kerültek a sajtó útján a tervezet körvonalai³⁷ és országszerte nagy volt a felháborodás. Maga a munkapárti kormány is ellenezte a katonai kiadások emelését (ebben közrejátszott a trónörökös pártjával és annak exponensével: Auffenberggel való ellentétük. Tiszáék félték a quóta felemelésétől, valamint a területi annexió következtében a szláv elem megnövekedésétől a Monarchián belül, mely a magyar uralkodó osztályok háttérbe szorulását eredményezte volna). Október 2-án a Lukács-kormány — mikor hírül vette a „hadügyi póthitel” tervét — tiltakozásul benyújtotta lemondását. Ezt azonban Ferenc József „nem fogadta el” s pár napi huzavona után a munkapárti minisztérium mégis úgy döntött, hogy marad a helyén.³⁸

Október 7-én a Lukács-kormány rendkívüli minisztertanácsot tartott ennek ügyében. Itt aztán a vita eredménye az lett, hogy (hasonlóan a mozgósításhoz való hazzájárárláshoz) ebben a kérdésben is engedelményeket tettek a munkapárt miniszterek. Bár elismerték, hogy „újabb katonai terhek vállalása úgy állampénzügyi, mint nemzetgazdasági és politikai szempontból nagyon aggályos”, ugyanakkor mégis arra a következtetésre jutottak, hogy „ez indokolt s haderőnk harcképessége érdekében feltétlenül szükséges felszerelések beszerzésének megtagadásáért a felelősséget alig lehetne vállalni”³⁹ A kormány azonban teljesen nem hódolt be Auffenbergék követelésének. Egyrészt a pénzüsszeget jelentősen csökkenteni kívánták. (A tervezett 420 millió helyett csak 267,5 milliót voltak hajlandók megadni; a hadsereg 250 millióját meghagyták volna, de a haditengerészet kiadásait 17,5 millióra szállították le. Másrészt e csökkentett összeg megadását is olyan feltételekhez kötötték, hogy a hadsereg a felszerelés egy részére a magyar iparnak juttasson megrendeléseket.⁴⁰ (Ez utóbbi jól tükrözi azt a tőkés

³⁷ Ld. Pesti Napló október 3—4, Világ október 3—4—5 stb. Az újságok híradásai azonban pontos részleteket nem tartalmaztak.

³⁸ Nadányi Emil: Parlamenti küzdelmeink 1904—1914. Budapest, 1914. 158. l.

³⁹ OLMT 1912/22.

⁴⁰ Uo.

konkurrencia-harcot, mely a hadiszállítások ügyében az osztrák és a magyar fináncsóke között fennállott. Ez a versengés a hadimegrendelések esetében összefüggésben volt a quótával. Jellemző egyébként erre a konkurrenciára, hogy a magyar Weiss Manfréd cég októberben az antant befolyása alatt álló balkáni országoknak is szállított hadianyagot, míg az osztrákok szinte kizárólag a törököknek adtak el hadfelszerelést.)

Október 8-ról 9-re virradó éjszaka Bécsben közös minisztertanácson vitatták meg a „hadügyi póthitel” kérdését. Itt végül is Auffenbergék álláspontja győzött, és október 11-én a megyei delegációk ülésén is az eredeti összeget fogadták el.⁴¹ Az auffenbergi terhek megszavazása kétségtelenül a „katonai párt” sikere volt a velük szemben erélytelenül fellépő „mérsékelttel” (köztük a magyar kormánnyal) szemben. Bizonyos engedményeket azonban a magyar uralkodó osztályok is kaptak. A csepeli lőszergyár, valamint a diósgyőri, temesvári és egyes más városbeli üzemek katonai megrendelésekben részesültek.⁴² A munkapárti kormány ígéretet kapott egy magyar ágyúgyár felállítására is (ami már régóta dédelgetett terve volt).⁴³

Az október második felében a nemzetközi helyzetben beálló bizonyos fokú enyhülés a Monarchia katonai készülődéseire annyiban hatott, hogy az intézkedések az addigi méreteket nem lépték túl. A Boszniában, Dalmáciában és a Vajdaságban állomásozó egységeken kívül a k. u. k. (közös) hadsereg más hadtesteit nem egészítették ki hadilétszámra. Október második felében a déli határra történő csapatszállítások is (a közvélemény nyugtalanításának elkerülése végett) a hónap elejéhez képest kevésbé feltűnő formában történtek.⁴⁴ A helyzet enyhülésének kétségtelen bizonyítéka volt az is, hogy az október 24-i minisztertanács katonai jellegű ügyekkel egyáltalán nem foglalkozott (az előző október 7-i üléstől eltérően).⁴⁵

Ami a hosszabb távlati katonai felkészülést illeti, ezen a téren az auffenbergi hitelek elfogadása természetesen még azonnal nem érezte hatását. A hadvezetőség részéről azonban már októberben megindultak a lázas előkészületek. A ter-

⁴¹ A delegáció naplója. Október 11-i ülés 18—20. l.

⁴² Pesti Napló és Világ 1912. október 8—10.

⁴³ Erre azonban csak 1913 tavaszán került sor. OLMT 1913/4. március 10-i ülés.

⁴⁴ Érdekes példája ennek, hogy Debrecenben október elején pánikot idézett elő az egyenruhás katonákkal megrakott szerelvények egymásutáni átvonulása (Debreceni Nagy Újság 1912. október 5.), a hónap végén viszont sok esetben civilruhába öltöztetve kisebb csoportokban utaztak dél felé az itteni pályaudvaron át a bakák. (Debreceni Nagy Újság október 30.)

⁴⁵ OLMT 1912/23. október 24-i ülés.

vek egyrészt a tüzérség fejlesztését írták elő; ennek érdekében 450 gyorstüzelő tarackot, 256 hegyi ágyút, 120 hegyi tarackot s számos — pontosan nem körvonalazott mennyiségű — egyéb ágyút kívántak beszerezni. A hadvezetőség gondolt a közlekedési és a híradástechnikai eszközök tökéletesítésére is; nagy mennyiségű gépkocsit és telefonfelszerelést igényeltek a hadseregnek. Felismerték azt a tényt is, hogy a jövő háborújában fontos szerepe lesz a levegőben folyó harcnak. Ezért két új repülőteret kívántak létrehozni (egyet Galiciának, egyet Magyarországnak előre meg nem határozott pontján); ezenkívül a hadseregnek 100 új repülőgéppel és 6 léghajóval való megerősítését is szükségesnek tartották.⁴⁶ Az természetesen nyilvánvaló volt, hogy e felszerelési szükségletek fedezése hosszabb időt igénybe vevő feladat lesz, melyből 1912 őszén még kevés valószínűsíthető.

November elején a külpolitikai feszültség növekedése a hadvezetőséget az előkészületek és ezzel együtt a kiadások fokozására készítette. A „katonai párt” legszélsőségesebb exponense: Conrad von Hötzendorf, volt vezérkari főnök november elejétől kezdve titkos javaslatokkal árasztotta el a bécsi felelős vezető köröket részben Szerbiával szembeni „erélyesebb fellépésre”, részben a katonai előkészületek sürgetésére. (Különösen azt hangoztatva, hogy a tüzérség „még nincs a kívánt fokon.”)⁴⁷ Kormányban levő segítőtársa: Auffenberg pedig november elején még további pénzügyi követelésekkel lépett fel a delegációkkal szemben. Pedig már az októberi „hadügyi póthitel” is súlyosan terhelte a császári és királyi közös pénzügyeket. Az 1913. évi költségvetés tervezete szemléltetően igazolja ezt:

rendes hadügyi kiadások:	404 754 769 K
rendkívüli hadügyi kiadás:	74 757 210 K
összesen:	<u>479 511 979 K</u>

A rendkívüli hadügyi kiadás (az auffenbergi „hadügyi póthitel” 1913-ra eső hányada!) majdnem 20%-kal növelte a k. u. k. hadsereg amúgy is nagy kiadásait.⁴⁸ Ezek súlyos terheket róttak hazánkra (hiszen a Monarchia összkiadásainak 36,4%-a a quóta szerint Magyarországra esett), — a munkapárti kormányzat azonban kész volt ezek megadására. Bár a november 12-i magyar minisztertanácson katonai kérdésekre

⁴⁶ Ezeket az adatokat az Est hozta nyilvánosságra 1912. október 12-én és átvették más lapok is október 13-án.

⁴⁷ Conrad: Aus meiner Dienstzeit 324—336. 1.

⁴⁸ Ezeket az adatokat nyilvánosságra hozták hivatalosan és november 3-án minden lap közölte.

nem tértek ki,⁴⁹ — a közös minisztertanács ülésén viszont hozzájárultak a bécsi követelésekhez.⁵⁰ A munkapárti magyar delegáció pedig — a kormány állásfoglalásához igazodva — november 21-i ülésén elfogadta a hadügyi költségvetést, bár elismerte, hogy a hadsereg szükségletei „súlyos, alig elviselhető terhet rónak a nemzet vállaira”.⁵¹

November első felében ismét nagyobb ütemet vettek fel a mozgósítási előkészületek. A Monarchia belsejéből (köztük elsősorban éppen Magyarországról) „vonatszerelvéyszámra ment a katonaság állandóan” a déli határra.⁵² A behívások egyre szélesebb rétegekre terjedtek ki. (Így november 12-én a haditengerészet magyar tartalékosai felszólítást kaptak, hogy 48 órán belül foglalják el szolgálati helyüket.) Menetkész állapotba helyezték mind a Polában állomásozó flottaegységet, mind a dunai monitorokat.⁵³ A hadvezetőség lépéseket tett abban az irányban is, hogy iskolákat katonai célokra igénybevehessen (Szegeден, Temesváron, Nagyváradon, stb.).⁵⁴ Ezek a kétségtelenül mozgósítással összefüggő lépések olyan nyugtalanságot keltettek országszerte, hogy a kormány időnként (így november 12-én is)⁵⁵ hivatalos cáfolatokat volt kénytelen kiadni, miszerint „nincs szó általános mozgósításról és közvetlenül küszöbön álló katonai akcióról”.

November második felében — mikor a Prochaska-ügy miatt a háború veszélye igen közelinek látszott — a hadvezetőség már részben befejezte mozgósítási előkészületeit. Új vonása volt az intézkedéseknek, hogy — számítva Oroszország támadására — Galíciában megerősítették az ott állomásozó 1. X. és XI. hadtesteket.⁵⁶ E három hadtesthez is behívták a tartalékos tiszteket.⁵⁷ Itt állomásoztak a 4, 6, 7 és 8. lovashadosztályok, mások meg készelnében álltak, hogy adott esetben az orosz határra vigyék őket.⁵⁸ Ugyancsak „légmagasabb békelétszámra” (azaz majdnem hadilétszámra) emelték a Szerbiával szomszédos VII., XIII., XV. és XVI. hadtesteket; ezeken belül a századok létszámát 170—200 főre egészítették ki.⁵⁹ Míg Galíciában aránylag kevés magyar csapategység állomásozott, — annál nagyobb

49 OLMT 1912/24. november 12-i ülés.

50 Pesti Napló, 1912. november 14.

51 Delegációs napló, 34—52. l. November 21-i ülés.

52 Balkankrieg, 12.370. sz.

53 Pesti Napló, november 13.

54 Magyarország, 1912. november 13

55 Világ, november 13.

56 Balkankrieg, 12.393.

57 Balkankrieg, 12.422.

58 Balkankrieg, 12.435.

59 Balkankrieg, 12.434.

volt a magyar katonák száma a déli határon; a hadvezetőség elsősorban őket kívánta Szerbia ellen harcbanvetni, mivel délszláv nemzetiségű ezredekben nem bíztak volna ez esetben.⁶⁰ A Boszniában állomásozó magyar legénység eléggé kiszolgáltatott helyzetben volt, tekintve, hogy hiányzott a rendes felszerelés; így téli ruházatról sem gondoskodtak idejében számára.⁶¹

Ezeket a (már a háború közeli kiéleződésével fenyegető) intézkedéseket a Magyarországon hatalmon levő munkapárt támogatta; külpolitikai kérdésekben véleménye ekkor már alig különbözött a trónörökös „katonai pártjától”. A november 25-i minisztertanácson elhatározták, hogy — míg korábban csak a Boszniában és Dalmáciában állomásozó hadtestek létszámának emeléséről volt szó, — most a „külpolitikai helyzet... még más hadtestek területén elhelyezett csapatok és intézetek magasabb létszámra emelését is szükségessé teszi,” s ezért a tartalékosok 1. és a póttartalékosok 3 legifjabb évfolyamát ezekhez is behívják.⁶² Megszavazták a honvédtüzérség gyorsított fejlesztését is; az előirányzott 8 üteg helyett 18-nak a felállítását vették tervbe, bár elismerték, hogy ez a több mint kétszeresére növelt előirányzat, „előre nem látott pénzáldozatokkal fog járni”. Ugyancsak határozatot hoztak a katonák téli óvóruhával való felszereléséről és a behívott népfelkelők részére történő legsürgősebb beszerzésekről.⁶³ Jellemző, hogy — október 7-től eltérően — ekkor már semmilyen feltételhez sem kötötték ezeket az intézkedéseknek a meghozatalát...

Mikor december elején megérkezett a balkáni fegyverszünet híre, az országban a közvélemény arra várt, hogy a behívott tartalékos és póttartalékos katonákat haza fogják bocsátani. Erre azonban nem került sor. Ellenkezőleg (tekintve, hogy a szerb adriai kikötő problémája még nem rendeződött) a Monarchia hadi készülődései még tovább folytatódtak. A galíciai lovashadosztályok létszámát emelték, a legénységet sürgősen ellátták téli felszereléssel és egyéb — ehhez hasonló — intézkedéseket hoztak.⁶⁴ December 7-én Ferenc József császár megadta a felhatalmazást a Boszniában állomásozó XV. és XVI. hadtestek teljes hadilétszámra való felemelésére (a zászlóaljkat 1200 főre töltve fel).⁶⁵ Ugyancsak létszámemelés követke-

⁶⁰ Balkankrieg, 12.454.

⁶¹ Ezt elismerték a november 25-i magyar minisztertanácson is: OLMT 1912 25.

⁶² OLMT, 1912/25.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Balkankrieg, 12.485.

⁶⁵ Balkankrieg, 12.488.

zett be a budapesti IV. hadtestnél, december 13. előtt.⁶⁶ A k. u. k. vezérkar 6 hadtest Szerbia ellen való harcba vetését tartotta ekkor szükségesnek.⁶⁷ Később — a londoni konferencia kezdete után — enyhülés következett be a nemzetközi helyzetben, és a Monarchia mozgósítási intézkedései abbamaradtak. A már behívott tartalékosok és póttartalékosok azonban még várhattak hosszú hónapokig, míg hazaengedték őket...⁶⁸

IV.

Háborúellenes mozgalmak hazánkban

1912 őszén a bécsi szélsőséges körök kardcsörtetése aggodalommal töltötte el a magyar közvéleményt. „Háború vagy béke?” — ez vált ekkor a magyar politikai élet központi kérdésévé. Más alapvető (a demokratikus átalakulást érintő) problémák is vártak ekkor megoldásra, — a legfontosabb, közvetlen feladatot mégis az jelentette, hogy a válságos külpolitikai helyzetben hazánk békéje megmaradjon. Történelmi szükségszerűség volt 1912 őszén, hogy egy — a lakosság széles tömegeit átfogó — háborúellenes mozgalom alakuljon ki a bécsi „katonai párt” agresszív tervei ellen. Ennek vezető erejét a munkásosztály alkotta, de természetesen csatlakoztak hozzá más társadalmi rétegek (polgárság, parasztság, értelmiség, földbirtokosok egyes csoportjai) is.⁶⁹

Az 1912 októberében kezdődő magyarországi háborúellenes mozgalomban a következő politikai erők vettek részt:

1. A *munkásosztály* szállt szembe legkövetkezetesebben a bécsi agressziós tervekkel. A háborúellenes gyűlések kezdeményezői legtöbbször a szocialisták voltak, a megmozdulásokon a tömeg nagy részét ők adták. Az SZDP soraiban a baloldali szocialisták voltak a legkövetkezetesebb ellenzői az imperialista háborúnak. Elvi álláspontjuk az imperialista háborúval szemben elutasító volt; ez megfelelt a nemzetközi munkásmozgalom állásfoglalásának. A magyar proletariátus erejét és önbizalmát növelte, hogy harcát Európa más országaiban élő testvéreivel közösen vívta a háború veszélye ellen. (Hiba volt

⁶⁶ Balkankrieg, 12.495.

⁶⁷ Uo. 12.495.

⁶⁸ Erre csak a balkáni békekötés után, 1913 májusában került sor.

⁶⁹ Az 1912 október–decemberi háborúellenes politikai mozgalmakról — melyek nem tartoznak közvetlenül a hadtörténelem körébe — ez úton csak vázlatos áttekintést adunk. A háborúellenes akcióknak a hadsereget közvetlenebbül érintő részével a következő, V. és VI. fejezet foglalkozik.

viszont, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége a háborúellenes harcban is polgári pártok vezetését fogadta el a gyakorlatban.)

2. A *polgári ellenzék* (Justh- és Károlyi-féle függetlenségek, radikálisok és köztársaságiak) is őszintén és becsületesen állt ki a békéért. A háború elítélésében és különböző belpolitikai követelésekben együtt haladt a szocialistákkal. (Saját sorain belül sem voltak véleménykülönbségek a béke kérdésében.) A nemzetiségek felé azonban nacionalista magatartást tanúsított, s ez is akadályozta ez utóbbiak bekapcsolását a békeakciókba.

3. A munkapárttal szembenálló *nagybirtokos ellenzék* (Aponyi- és Zichy-féle pártok) a magyar uralkodó osztályok általuk képviselt rétegeinek érdekében ítélte el Bécs balkáni agressziós terveit. A háborús veszély és a munkapárti kormány ellen ideiglenes taktikai szövetségben álltak a szocialistákkal és a polgári ellenzékkel. A nemzetiségek iránt szélső sovínizta álláspontot foglaltak el. A háborúellenes akciókban ők képviselték az ingadozó elemet. (Később, november végén cserben is hagyták a mozgalmat.)

4. Az akkori Magyarországon élő *nemzetiségek* is szembenálltak a háborús tervekkel; erre a szerb, horvát és szlovák tömegeket — többek között — az is készítette, hogy rokonszenveztek a monarchia által fenyegetett szláv testvérnépekkel. (A nemzetiségek uralkodó rétegei azonban nem egyértelműen foglaltak állást. Egyes köreik Ferenc Ferdinándékkal voltak kapcsolatban, s ezért az adott pillanatban a „katonai pártot” támogatták. A nemzetiségi burzsoázia más rétegei viszont — jelentős részben szláv nacionalista okokból — szembenálltak Bécs háborús terveivel.) A nemzetiségi lakosság háborúellenes mozgalma azonban a magyar lakosságtól elkülönült formában nyilvánult meg; ennek döntő oka volt az a nagybirtokos ellenzékre (és részben a polgári ellenzékre) jellemző magyar sovínizmus, mely ekkor lehetetlenné tette a magyarok és a nemzetiségek közvetlen összefogását.

Az október 6-i szociáldemokrata gyűlésekkel kezdődött a háborúellenes mozgalom hazánkban. Ezen a napon 19 város munkássága szólította fel összefogásra a magyar társadalom minden békeszerető rétegét.⁷⁰ A munkásság akcióihoz csatlakozott hamarosan a polgári ellenzék is. Az október 13-i pécsi nagygyűlés volt a szocialisták és a demokratikus baloldal első

⁷⁰ Az Országos Levéltár Belügyminisztérium Rezervált Anyaga (a továbbiakban OLBMR) 1912/825.

együttes megmozdulása a békéért.⁷¹ Ezután megindult a — különböző társadalmi rétegek összefogásán alapuló — közös népgyűlések sorozata. Ezek közül kiemelkedett az október 20-i pápai⁷² és 27-i debreceni⁷³ megmozdulás. Igen figyelemre méltóak voltak a szocialisták október 30-i országos akciói; ezeken a munkások a Balkán ügyeibe való be nem avatkozást követelték,⁷⁴ sőt egyes helyeken forradalommal is fenyegették a hatalmon levőket.⁷⁵ Ez utóbbi igen szép példája volt annak, hogy a magyar baloldali szocialisták a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi szárnyához hasonló álláspontra helyezkedtek.

A háborúellenes mozgalom hazánkban november első felében érte el a tetőpontját. November 4-én Ferenc József budapesti látogatása alkalmával a tüntető tömeg már a köztársaságot éllette.⁷⁶ A köztársaság gondolata elég nagymértékben terjedt ekkor az Alföldön; az eszme nagy népszerűsége a tömegek radikalizálódásának kétségtelen jele volt. November 10-én háborúellenes nagygyűlések zajlottak le Szombathelyen és Kecskeméten.⁷⁷ Ezek jelentőségét fokozza az a tény, hogy ugyanazon a napon a monarchia más vidékein is a háború ellen tüntettek a cseh, osztrák, délszláv, lengyel és ukrán tömegek. Az Ausztria—Magyarországon lezajlott sikeres akciók iránti szolidaritásképpen határozta el a nemzetközi munkásmozgalom, hogy november 17-én Európa-szerte háborúellenes demonstrációkat rendez.⁷⁸ Ezen a „békenapon” hazánkban Budapesten és 23 vidéki városban zajlottak le tüntetések.⁷⁹ A budapesti megmozduláson (hol Karl Liebknecht is beszédet mondott) határozatilag kimondták: „Az egybegyűlt munkásság óva inti Ausztria—Magyarország kormányát és diplomáciáját annak a bűnnek elkövetésétől, hogy az országot a háborúskodás szerencsétlenségébe dönték.”⁸⁰ A nemzetiségi vidékek munkásai is együtt tüntettek a magyar dolgozókkal ezen a napon.⁸¹

November második felében azonban nehéz napok köszöntöttek a magyarországi háborúellenes mozgalomra. Ebben az időben (mikor a monarchia hadüzenete oly közelinek látszott) a magyar kormány elnyomó intézkedéseket hozott a békeakciók

⁷¹ Pesti Napló, 1912. október 15.

⁷² Pesti Napló, 1912. október 22.

⁷³ Világ, 1912. október 29.

⁷⁴ Népszava, 1912. október 31.

⁷⁵ Hajdu Gyula: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Pécs, 1957. 137. l.

⁷⁶ Népszava, 1912. november 5.

⁷⁷ Világ, 1912. november 12.

⁷⁸ A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1912. évben (a továbbiakban: Munkásmozgalmak). Allamrendőrségi jelentés. Bp. 1913. 100. old.

⁷⁹ OLBMR 1912/1115.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Népszava, 1912. november 19.

ellen. A hatóságokat felhívták minden háborúellenes gyűlés, tüntetés vagy szervezkedés betiltására.⁸² November 24-én véres terrort alkalmaztak a budapesti munkások egyik összejövetelével szemben.⁸³ A gyűléseket egyre-másra tiltották be. A hatósági erőszak és nyomás érzékenyen érintette a békemegmozdulásokban résztvevő pártokat. A nagybirtokos ellenzék gyáván sietett is elhárítani magát a háborúellenes akcióktól.⁸⁴ A polgári ellenzék és a szociáldemokrácia vezetőit is zavarba hozta az új helyzet; nem voltak felkészülve olyan körülményekre, amikor nyilvános gyűlések és tüntetések rendezése akadályokba ütközik. November végén és december elején a békeakciók nagyarányú hanyatlása következett be...

Az 1912 október—december közötti háborúellenes mozgalom jelentős haladó tényezője volt politikai életünknek. A béke ügyét a függetlenség és a demokratikus reformok követeléseivel kapcsolták össze. Tevékenysége a monarchia más népei körében jelentkező hasonló mozgalmakkal összefonódott, s 1912 őszén bizonyos befolyást tudott gyakorolni a hatalmon levők elhatározására. Ezek az Ausztria—Magyarországban fellépő békeakciók nemcsak a bécsi „katonai párt” számára voltak kellemtelenek, hanem az imperialista német diplomácia is aggodalommal figyelte ezeket. („Az a céljuk... hogy egy a háborút a monarchia számára lehetetlenné tegyenek” — jelentette ki bizalmasan a bécsi német követ.)⁸⁵ November végén az Internacionálé bázeli rendkívüli kongresszusa is elismerésben részesítette a magyar munkásosztály „hatásos akcióit” a háborús veszély ellen.⁸⁶ A nemzetközi proletariátus dicséretére pedig büszke lehetett nemcsak a magyar szociáldemokrácia, hanem az egész békeszerető és a békéért bátran kiálló magyar lakosság is. A bázeli kongresszus határozatai — melyeket Lenin is mindig elismeréssel emlegetett — meghatározták a munkásosztály feladatait a háború veszélye ellen. Antimilitarista agitációra, sztrájkokra, tüntetésekre hívták fel a szocialistákat. A magyar munkások és ellenzéki tömegek már az előző hetekben is gyakorlatilag ezt cselekedték. Az Internacionálé dicséretére méltók voltak.

⁸² OLBMR 1912/342.

⁸³ Népszava, 1912. november 26.

⁸⁴ Egyetértés, 1912. december 5.

⁸⁵ Balkankrieg, 12.402. sz.

⁸⁶ Munkásmozgalmak, 105—106. 1. (A könyv közli a bázeli határozat teljes szövegét.)

V.

A hadkötelesek spontán ellenállása

A nagyarányú háborúellenes tiltakozó mozgalom, mely a „civil” lakosság nagy részére (munkásokra, parasztokra, polgárookra stb.) kiterjedt, természetesen nem maradhatott hatás nélkül azokra a dolgozó fiatalokra sem, kiket a militarizmus jármába bekényszerítettek. Ellenállásuk a háborúval szemben azonban természetesen más jellegű volt, mint a polgári lakosságé. Míg ez utóbbi (egészen november végéig) bizonyos gyülekezési, szólás- és egyéb szabadságjogok birtokában viszonylag akadálytalanul kifejezésre juttathatta békevágyát, — ugyan-ez természetesen lehetetlen volt a hadseregben, hol kezdettől fogva szigorúan büntették a bevonultak mindennemű antimilitarista megnyilvánulását. Így a hadkötelesek fiatalok háborúellenes tiltakozásának létrejöttek a maga sajátos formái.

Amikor október első felében megindultak a behívások, mindjárt kezdettől fogva megmutatkozott a katonák lelkesedésének hiánya. Ez a bevonulók megnyilatkozásaiban általános jelenség volt, s az ellenzéki sajtó háborúellenes agitációjában fontos érvet szolgáltatott. „Nem szívesen öltik magukra a legények a császár és király egyenruháját, mert nem akarnak háborúba menni”⁸⁷ — ez volt a vélemény Miskolcon. „Ki tudja, milyen sors vár a most bevonulókra? Ők maguk is átérzik ezt a kérdést, s ezért elkeseredettek”⁸⁸ — ez volt a hangulat Kolozsváron. Debreceni vélemény szerint a behívottak érzik, hogy egyes lelkiismeretlen egyének Bécsben az ő ifjú életüket kívánják feláldozni a balkáni sziklák között.⁸⁹ „A magyar bakák joggal félnek, hogy a balkáni csatatereken kell majd cél és értelem nélkül elhullaniuk”⁹⁰ — így vélekedtek Váradon. Ilyen és számtalan ehhez hasonló kommentár jól fejezi ki a militarizmus jármába hajtott fiatalok hangulatát.

Még elkeseredettebbek voltak azok a katonák, akiket szülőföldjüktől távol, a boszniai határra vittek. „Éhezünk és fáznak”, „A halál vár majd itt ránk”, „Mit keresünk mi itt?” — írták hazajuttatott üzeneteik.⁹¹ Érezték ezek a katonák, hogy a monarchia háborús készülődéseire semmiféle érdekük nem

⁸⁷ Miskolczi Napló, 1912. október 11.

⁸⁸ Ellenzék, 1912. október 13.

⁸⁹ Debreczeni Nagy Újság, 1912. október 13.

⁹⁰ Nagyváradai Napló, 1912. október 12.

⁹¹ Ilyenekről többször adott hírt a fővárosi és vidéki ellenzéki sajtó november folyamán.

fűződik. A véres háborútól való félelem, a végső kétségbeesés egyébként sokakat készítetett arra, hogy önkezüikkel vessenek véget életüknek. Bár tettük helytelen volt, — öngyilkosságaik ténye a békeagitációnak újabb érveket adott az illetők szülőföldjén. Így Tápén Török Péter, a 46-os gyalogezred honvéde akasztotta fel magát, s ez nagymértékben hozzájárult a háborúellenes hangulathoz a községben.⁹² Aradon pedig Mócz Péter román nemzetiségű közkatonája a háborútól való félelmében kísérelt meg öngyilkosságot, mire az utcán „izgatott csődület támadt”.⁹³

A hadkötelesek spontán ellenállásának a legnyilvánvalóbb (s egyúttal széles tömegekre kiterjedő) formája a behívások elől való szökések sorozata volt. A hadköteles fiatalok nem kívánták a császár érdekeiért ontani vérüket, s — kihasználva az ellenőrzés hiányosságait és a hegyvidéki terep adta lehetőségeket — az ország elhagyására törekedtek. Különösen nagy méreteket öltött a sorkötelesek szökési mozgalma Abaúj,⁹⁴ Pótzsony, Trencsén, Nógrád⁹⁵ Beszterce-Naszód, Hunyad és Temes⁹⁶ megyékben. „Sok a szökés a határon”⁹⁷ jelentette bizalmasan a csendőrség. A nyugati határ mentén főként Csáktornyan keresztül folyt illegális embercsempészés Ausztriába, s onnan hajóval külföldre.⁹⁸ A szlováklakta vidékekről főként az akkori Magyarország északnyugati határain át menekültek, mert a szomszédos cseh—morva vidékek lakossága segítette a szökevények továbbjutását.⁹⁹ Az erdélyi román fiatalok a Kárpátok nehezen járható hegyi ösvényein át szöktek az anyaországba. (Érdekes külön megemlíteni, hogy a legnagyobb részben tengeren túlra menekülni kívánó hadköteleseket támogatták a különböző kivándorlási ügynökségek, hiszen forgalmukat nagymértékben ezek lendítették fel. Így a hamburgi Meyer-féle utazási iroda brosúráját is adott ki — elárasztva vele hazánkat —, melyben megmagyarázta: hogyan lehet útlevel nélkül kiszökni Magyarországról.¹⁰⁰

A hatóságok természetesen üldözték ezt a spontán mozgalmat. A határrendőrség létszámát felemelték,¹⁰¹ sőt segítségére

⁹² Világ, október 18.

⁹³ Pesti Napló, november 29.

⁹⁴ Miskolci Napló, 1912, október 18.

⁹⁵ Népszava, 1912, november 23.

⁹⁶ Temesvári Újság, 1912, november 24.

⁹⁷ OLBMR 1912/311.

⁹⁸ Zalai Hírlap, 1912, november 23.

⁹⁹ OLBMR 1912/311.

¹⁰⁰ Pesti Napló, 1913, január 4.

¹⁰¹ OLBMR 1912/311.

jelentős számú honvéd karhatalmat is vezényeltek.¹⁰² Ezek az intézkedések azonban hiábavalónak bizonyultak s a szökések áradatát feltartóztatni nem tudták. (Ehhez járult még az a körülmény is, hogy a monarchiának volt ugyan Svájjal, Olaszországgal és más államokkal egyezménye a katonaszökevények kiadatásáról, ennek gyakorlati végrehajtására azonban 1912 őszén az érdekelt országok részéről nem került sor.) Még a karhatalommal telerakott szerblakta dél-magyarországi (vajdasági) vidékeken sem voltak képesek megakadályozni azt, hogy hadköteles szerb nemzetiségű fiatalok átszökjenek Szerbiába és ott hazájuk hadseregébe álljanak be.¹⁰³ A katonai és polgári hatóságok tehetlenségének fő oka abban rejlett, hogy a menekülőket a nép támogatta. („Sokan segítik őket — ismerte be maga a kormány —, különösen a határszélhez közel fekvő községek lakosai.”)¹⁰⁴ Különösen széles körű szervezett mozgalom indult a fiataloknak a k. u. k. militarizmustól való megmentésére a vajdasági szerbek körében.¹⁰⁵

A hadkötelessék spontán szökési mozgalmának hatalmas méreteit mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a magyar állam vezetésének legfelső fóruma volt kénytelen vele foglalkozni. Ezt az ügyet december 7-én minisztertanácsi ülésen tárgyalták meg. „A hadköteles korban levő jogosulatlan kivándorlók oly feltűnő nagy számban szöknek, hogy honvédelmi érdekek lényeges veszélyeztetése nélkül különleges intézkedések megtétele nem mellőzhető” — állapították meg.¹⁰⁶ Miután beismerték a miniszterek, hogy az eddigi intézkedések nem bizonyultak elegendőeknek, megszavazták a karhatalmi költségek és a határrendőri létszám felemelését, a feljelentőknek pénzjutalmat ígértek¹⁰⁷ Hiába volt azonban a minisztertanács határozata, hiába fokozták az elnyomó rendszabályokat, — a sorkötelessék tömeges menekülése a monarchia hadserege előtt tovább folytatódott és 1913-ra is áttért.¹⁰⁸

¹⁰² OLBMR 1912/1226. sz.

¹⁰³ OLBMR 1912/692.

¹⁰⁴ OLMT 1912/6.

¹⁰⁵ OLBMR 1913/6.

¹⁰⁶ OLMT 1912/26.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ OLBMR 1913/1975.

VI.

Lázító tevékenység a hadsereg ellen

A k. u. k. militarizmussal való spontán szembeállítás nem merült azonban ki a menekülésekben és panaszokban. Az ellenállásnak aktívabb formái is kezdtek kialakulni 1912 őszén. Ez utóbbi azt a felismerést tükrözte, hogy a militarizmus elleni tevékenységben nemcsak a civil lakosságra (munkásság, polgárság stb.) és a katonaszökevényekre, lehet számítani, hanem azokra az egyszerű emberekre is, kik katonai egyenruhában sem feledkeztek meg a néphez való tartozásukról. 1912 októberétől lázító agitáció indult meg a monarchia hadserege ellen hazánkban, bár nem országosan szervezett, hanem helyileg elszigetelt és ráadásul nemzetiségek szerint is elkülönült formában.

A szociáldemokrata párt részéről kezdettől fogva megvolt az a törekvés, hogy a békeagitációt a besorozott katonák köze is bevigye. A kaszárnyákba igyekeztek eljuttatni a Népszavát, amelyben nap mint nap jelentek meg háborúellenes írások. Ugyancsak terjesztették a katonák között novemberben azt a szocialista röpiratot, amelyben „jó hazafi” és „hazátlan bitang” vitatkoztak a háború kérdéséről, és az utóbbi jó érvekkel bizonyítja be: a királyok, tőkésék és földesurak érdeke a vérontás.¹⁰⁹ Mivel azonban a Szociáldemokrata Párt nem készült forradalomra, a besorozottak körében folyó agitációja fel sem vette annak a gondolatát, hogy az egyszerű katonák fegyverrel szálljanak szembe háborúra parancsot adó tisztjeikkel. A pártvezetőség ezért nem épített ki illegális szervezeteket a hadsereg soraiban (ellentétben az orosz bolsevikokkal és a bolgár „tyesznyákok”-kal).

A baloldali szocialisták viszont a fejlett ipari vidékeken kapcsolatba léptek a besorozott katonákkal. Október 6-án a győri munkásság — erősen forradalmi hangulatú — gyűlésén a bevonult proletárok öntudatára hivatkoztak: ha nekik „osztják ki a manlichereket, akkor gondolkodni fognak, hogy hova lőjjenek”.¹¹⁰ November 17-én Kassán a munkások sok ezres menete a kaszárnyákhoz vonult, és (félreérthetetlen célzással a néphez tartozásukra) „hangosan megéljenezte a militarizmus jármát viselő testvéreket”.¹¹¹ A november végi hatósági elnyo-

¹⁰⁹ OLBMR 1912/1083.

¹¹⁰ OLBMR 1912/692.

¹¹¹ Népszava, 1912. november 19.

más légkörében pedig igen harcos, radikális szellemű mozgalom bontakozott ki Pécs környékén. Ezt a bányavidéket szocialista agitátorok járták be, „kik a népet forradalomra izgatják”.¹¹² Tevékenységük a bányászokon kívül a Pécssett állomásozó katonaságra is kiterjedt. Agitációjuk során kijelentették: „ha a katonaság háborúba behívatik, ők rögtön belháborút kezdenek”.¹¹³ Ebben a helyileg elszigetelt „izgatásban” már csírájában benne volt az a helyes gondolat, hogy az imperialista háborút polgárháborúvá kell átalakítani. (A pécsi szocialisták ebben a kérdésben túlhaladtak felső pártvezetőségükön.) Ez a pécsi „belháború” agitáció megfelelt a bázeli határozatoknak és a lenini álláspontnak.

Az akkori Magyarország nemzetiségei közül a szerbek voltak azok, akiknek körében a monarchia (és benne a burzsoáföldesúri magyar állam) hadserege elleni izgató tevékenység a legradikálisabb formát öltötte. Ez érthető, hiszen a monarchia agressziós előkészületei éppen azon ország ellen irányultak, melyet anyaországuknak, hazájuknak tekintettek: a független Szerbia ellen. A szerb állammal szoros kapcsolatokat tartott fenn a monarchia délszláv polgársága, de különösen éppen a vajdasági szerbek. Ennek egyik bizonyossága az a már említett jelenség, miszerint a balkáni háború kitörése után sok szerb nemzetiségű magyar állampolgár szökött át Szerbiába és állt be annak hadseregébe, hogy harcoljon Törökország ellen (de adott esetben Ausztria ellen is!). A kapcsolatok illegális felvételére azonban Belgrád oldaláról is történtek lépések. A burzsoá-nacionalista Narodna Obrana-szervezetek élénk diverziós tevékenységet fejtettek ki, s ennek száalai nemcsak Boszniába, hanem a Vajdaságba is eljutottak. A szervezet tagjainak az volt a feladatuk — új önkéntesek toborzása mellett —, hogy osztrák—magyar katonákat szökésre biztassanak és robbantásokat hajtsanak végre.¹¹⁴

A vajdasági szerbek körében azonban a Narodna Obránától függetlenül is indult spontán titkos mozgalom a monarchia katonai előkészületei ellen. A hatósági jelentések szerint Zomborban, Újvidéken, Versecen, Nagybecskerekén és sok kisebb községben a szerbajkú lakosság gyakori összejöveteleket tart titokban.¹¹⁵ Gyakoriak voltak az olyan jelenségek, hogy nyilvános helyeken (kocsmában, pályaudvaron stb.) éltették a harcoló

¹¹² OLBMR 1913/563.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Osztrák—magyar Vöröskönyv. Diplomáciai akták a háború előzményeinek történetéhez. Budapest, 1915. 69—71. l.

¹¹⁵ OLBMR 1912/311. és 1913/6.

Szerbiát¹¹⁶ és elhangzottak olyan kijelentések is (többek között Zomborban), hogy le fogják rázni a magyarok és németek uralmát, s „a Bácska nemsokára Szerbiáé lesz”.¹¹⁷ A lakosság hangulatát a rendőri információk általában ellenségesnek tartották, s a nyílt megnyilvánulások és titkos szervezkedések nyomán a hatóság arra gyanakodott: „ha háború lesz, szerbjeink fellázadnak”.¹¹⁸ (Megjegyzendő, hogy e burzsoá-nacionalista jellegű mozgalom mellett megvolt a szerb munkásság internacionalista alapon álló mozgalma, mely nemcsak a monarchiával, hanem a belgrádi kormánnyal is szembenállt. A szerb szocialisták nem helyeselték e nacionalista titkos szervezkedéseket.)

A szerb nacionalisták titkos szervezkedése, szembenállása a monarchia és a magyar urak állama ellen, több helyen felkeltette a fegyveres felkelési előkészület gyanúját. Pancsováról és más helyekről érkeztek jelentések, hogy a falvak szerb parasztsága „feltűnő nagy számban vásárol fegyvereket és löszereket”.¹¹⁹ Ugyanilyen felfegyverkezés volt Újvidéken is.¹²⁰ A fehértemplomi járásban a titkos mozgalom célja az volt, miszerint „a bevonuló szerb tartalékosokat eskü alatt rábírók, hogy háborúban szerb nemzetiségű katona szerbekre ne lőjön”. Zomborban is hangoztatták a délszláv nemzetiségű hadköteleseket: „behívás esetén bevonulnak ugyan, de nem azért, hogy Szerbia ellen harcoljanak, hanem, hogy lelövellőzzék saját tisztjeiket”.¹²¹ A tényleges katonai szolgálatot teljesítő délszlávok hangulatát jól jellemzi a Temesben szolgáló Kovacsev Deszpot főhadnagy kijelentése, miszerint „tudja ő, hogyan vezesse honvédjeit a szerbek elleni háborúban, hogy a szerbekben kár ne essék”.¹²² Zombor városában — a csendőrség december 2-i jelentése szerint — a Szerbiából betörni készülő bandákat az itteni szerbek rejtegetni, élelmezéssel, pénzzel segíteni, sőt fegyverrel támogatni fogják... A zombori szerbek háború esetén a legelső szerb győzelem hírül vétele után azonnal fellázadnak.”¹²³ A magyar hatóságok persze igyekeztek mesterségesen felfújni ennek a jelentőségét, azért, hogy „államellenes összeesküvés” címén pereket indíthassanak a számukra kétségtelenül kellemetlen szerb nacionalista elemek ellen. A valóság az, hogy 1912

¹¹⁶ OLBMR 1912/311.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ OLBMR 1912/702.

¹¹⁹ OLBMR 1913/6.

¹²⁰ OLBMR 1912 702.

¹²¹ OLBMR 1912/311.

¹²² Uo.

¹²³ Uo.

őszén a fegyveres felkelés már meglevő tervét a délszláv lakosság zöme még nem tette magáévá.

A vajdasági szerbek monarchia-ellenes mozgalma kétségtelenül sok jogos törekvést tartalmazott, de burzsoá-nacionalista korlátait is figyelembe kell venni, melyek joggal váltották ki a szerb szocialisták részéről az elítélő bírálatot. 1912 őszén viszont objektíve ez a délszláv nacionalista mozgalom is gyengítette az osztrák—magyar militarizmust. Elég sok gondot okozott a hadvezetőségnek; az ugyanis nem lehetett kétséges — mint azt a hatósági jelentések is hangsúlyozták —, hogy a rendőri-csendőri karhatolm (bármennyire emelték is létszámát) önmagában nem elegendő egy esetleges szerb fegyveres felkelés elfojtására.¹²⁴ Ezért jelentős számú katonai egységgel erősítették meg a rendőrséget és csendőrséget, s a hadügyi szempontból fontos objektumokat (hidakat, raktárakat, vasútvonalakat stb.) fokozottabban kellett őrizni.¹²⁵ Ez természetesen nagy erőket vont el a határokról. A Vajdaságban állomásozó katonai egységek olyan helyzetben voltak, mintha megszállt ellenséges területen lennének. Sokszor nem volt elegendő a legénység létszáma valamely váratlan feladatra. Így hiába kért Torontál főispánja december 9-én katonai erősítést a VII. hadtest parancsnokságától Zsombolya környékben a vasútvonal védelmére; segítséget nem kapott, mert nélkülözhetetlen egység nem volt.¹²⁶ A lázító tevékenység még december végén (a nemzetközi feszültség enyhülése után is) nagymértékben folyt; így karácsony táján gyakran előfordult, „hogy vasútőrzési szolgálatban álló katonai őrségekhez osztrák—magyar tiszti egyenruhába öltözött szerb alattvalók közeledtek és a legénységet Szerbiába való szökésre akarták rábeszélni”.¹²⁷

Az akkori Magyarországon élő szlovák lakosság tömegei (és burzsoáziája egy része) is szembeszállt a monarchia agresziós előkészületeivel, elítélve azokat nemcsak általános háborúellenességéből, hanem Szerbia iránti szláv szolidaritásból is. (Ezt nem tudták ellensúlyozni a szlovák polgárság reakciós csoportjai, melyek Ferenc Ferdinándot támogatták.) Antimilitarista és szerbbarát agitáció indult meg a szlovák nemzetiségű katonák körében, mely bizonyos eredményeket ért el. Jurcsovics Vilmos teológus írta decemberben, hogy a szlovák közlegények „egy az oroszok vagy a szerbek elleni háborúban bizonyára a levegőbe vagy a földbe fognak lőni, ha szláv testvéreik ellen

¹²⁴ OLBMR 1912/1453, 1912/311, 1912/1226.

¹²⁵ OLBMR 1912/311, 1912/702, 1912/1226.

¹²⁶ OLBMR 1912/702.

¹²⁷ Uo.

kell hadakozniok”.¹²⁸ Társa, Hlaváti János viszont azt jelentette neki, hogy Esztergomtól északra az egyik „ezredbeli tót katonákat... sikerült felébresztenie”.¹²⁹ Ez a lázító agitáció az osztrák—magyar hadsereg ellen már csirájában megmutatott egy olyan jelenséget, mely a világháború éveiben bontakozott aztán ki téves méreteken...

Az antimilitarista tevékenység komoly eredményeket ért el az edélyi román lakosság körében is. Bár Bécs vezető körei 1912 őszén megkísérelték, hogy a balkáni háború kérdésében a románokat szembe fordítsák a szlávokkal, — ez a próbálkozásuk kevés sikerrel járt. Az erdélyi románok körében már ekkor erős törekvés nyilvánult meg e területnek az anyaországgal, a független Romániával való egyesülésre. Ez természetesen szembe fordította a román tömegeket a monarchiával, s a szlávokhoz hasonlóan (bár nem mindig velük együtt) küzdelmet indítottak az osztrák—magyar állam ellen. Mozzalmukra a hatóságnak fel kellett figyelnie. A románlakta Krassó-Szörény megye főispánja november 21-én panaszkodott a lakosság „megbízhatatlansága” miatt.¹³⁰ November 29-én feljelentés érkezett, hogy a délibláti kincstári birtok „a felizgatott román... lakosság részéről a legnagyobb mértékben veszélyeztetve van” és katonai erősítést kértek ide.¹³¹ December 4-én a hatóság arról panaszkodott, hogy „Orsován veszélyes a helyzet”.¹³² Ugyancsak aggodalmat keltett a katonai parancsnokság körében az a november 28-i jelentés, mely szerint „Gyergyószentmiklóson ismeretlen román egyének fegyvereket vásárolnak”.¹³³ (Ezekből a — sokszor tendenciózusan túlzó — jelentésekből azonban nem következik az, hogy az erdélyi román lakosság fegyveres felkelésre készült.)

A magyar munkásosztály, valamint az ország délszláv, szlovák és román nemzetiségei körében kibontakozott antimilitarista (illetve monarchia-ellenes) lázító agitációt a hatóságok erőszakkal kívánták elfojtani. November 28-án a belügyminisztérium bizalmas felhívást küldött valamennyi főispánnak és rendőrkapitánynak a „katonaellenes propaganda avagy szervekedés... megakadályozására”.¹³⁴ Az elnyomó intézkedések mellett a hatóságok a kémhisztéria felkeltésével kísérelték meg a lakosság és a besorozott katonák befolyásolását. „Orosz pánszláv ügynökök” széles körű tevékenységéről szóló hírekkel áraszt-

¹²⁸ OLBMR 1912/702.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ OLBMR 1912/702.

¹³¹ OLBMR 1912/311.

¹³² Uo.

¹³³ Uo.

¹³⁴ OLBMR 1912/210.

tották el az országot. Ugyanakkor a hatóságok az országban tartózkodó orosz nemzetiségű egyének ellen letartóztatási vagy kiutasítási intézkedéseket hoztak.¹³⁵ (Egyik jellemző példája volt ennek Jefimov Timofej orosz aviatikus ügye, ki — miután a bolgárok oldalán vitézül küzdött — a fegyverszünet után magyar földön át utazott haza; Miskolcon a rendőrség kémkedés alaptalan vádjával letartóztatta, és csak egy idő múlva bocsátották szabadon.)¹³⁶ Az említett kémhizsztéria azonban a lakosságnak csak egy részét tudta befolyásolni; a közvélemény széles rétegei érezték, hogy az országon belüli nyugtalanság, a munkások és a nemzetiségek mozgalmi nem kívülről átplántált jelenségek, hanem a nép szívéből fakadnak. Az állam vezető körei is a propagandát másodlagosnak tartották a rendőri intézkedésekhez képest. A december 7-i minisztertanácson újabb elnyomó intézkedésekről hoztak határozatot a nemzetiségek „nagyarányú államellenes mozgalmi” és „a szocialistáknak az állam belbékéjének a megzavarására irányuló törekvései” ellen.¹³⁷ December végén — részben az elnyomó intézkedések, részben a nemzetközi feszültség enyhülése következtében — az antimilitarista tevékenység a hadsereggel szemben jelentősen alább is hagyott.

Bár a hatóságok gyakran összekeverték a szocialisták és a nemzetiségek mozgalmait, a kettő között jelentős eltérés volt a háború kérdésében is. Bármennyire együtt is haladt ez a két áramlat a k. u. k. militarizmussal szemben, már ekkor megmutatkoznak társadalmi és elvi alapjuk közötti különbségek. A nemzetiségek nacionalista mozgalmi (melynek tömegbázisát a parasztság és a kispolgárság szolgáltatta) nem álltak szemben mindenfajta imperialista háborúval, csupán az adott esetben elleneztek a monarchia szlávellenes katonai előkészületeit. (Bécs agressziós terveit elleni küzdelmük azonban kétségtelenül pozitív jelentőségű 1912 őszén.) Ezzel szemben a munkásosztály tömegei (különösen a baloldali szocialisták) elvileg és következetesen elleneztek minden imperialista háborút, eltérően a burzsoá vezetés alatt álló békebarát csoportoktól. („A béke egyetlen biztosítéka a munkásosztály szervezett, öntudatos mozgalmi”¹³⁸ — ez volt Lenin véleménye is.) A magyar szociáldemokrata pártvezetőség azonban nem fogta össze a magyar proletariátus, a dolgozó osztályok és az elnyomott nemzetiségek harcát a burzsoá-földesúri elnyomás és az ebből táplálkozó militariz-

¹³⁵ OLBMR 1913/6.

¹³⁶ Miskolczi Napló, 1912. december 11.

¹³⁷ OLMT 1912/26.

¹³⁸ Lenin V. I.: Művei. 19. köt. 1913. március–december. Bp. 1955. Szikra., 66. l.

mus elleni küzdelemre. Ez, valamint az egyes békebarát társadalmi rétegek közötti elvi és politikai különbségek képezték döntő okát annak, hogy 1912 őszén a k. u. k. militarizmus elleni lázító tevékenység nem öltött olyan méreteket, mint az kívánatos lett volna.

VII.

Befejezés

Az 1912 őszi időszak fontos fázisát jelentette a monarchia első világháború előtti történetének. Egyik jelentős stádiumát képezte ez az uralkodó körök 1914 előtti külpolitikájának és katonai készülődéseinek éppúgy, mint a magyar néptömegek és a nemzetiségek mozgalmának. Ahogy az első balkáni háború a világháború egyik főpróbájának tekinthető, ugyanúgy az 1912 őszi magyarországi események sok tekintetben előrevetítik hazánk uralkodó rétegeinek és népi tömegeinek 1914—1918 közötti magatartását. Az 1912 október—december között történtek vizsgálata különösen akkor válik érdekessé, ha az imperialista első világháború perspektíváját is figyelembe vesszük.

Külpolitikai téren ekkor már döntően jelentkezik hazánk lekötöttsége ahhoz az imperialista táborhoz, melynek Németország a vezetője. Ez utóbbira építette számításait a monarchia agresszív katonai pártja, s nem ok nélkül tette ezt. Az osztrák—magyar uralkodó körök „mérésékelt” csoportja a helyzetet józanul mérlegelte, és nem kívánta az adott pillanatban a háborút, de csupán azért, mert nem érezte az országot erre eléggé felkészültnek. Hasonló okokból ellenezte ekkor a háborút a német birodalom is. Viszont az osztrák és a német vezető körök 1912 őszi magatartása elég világosan megmutatta azt is, hogy — amint felkészültségük foka ezt megengedi — nem fognak visszariadni a világegés kirobbantásától. Az 1912-ben a háború kérdésében még elég komoly véleménykülönbségek által megosztott (s többségükben még a békét kívánó) magyar uralkodó osztályok is 1914-ben szinte egyöntetűen az agresszió támogatóivá lettek.

Katonai téren a monarchia számára különösen fontos időszak volt 1912 ősze. Nem is részleges mozgósítás jelentette a döntő eredményt a k. u. k. hadvezetőség számára, bár ez kétségtelenül hozzájárult a nemzetközi feszültség fokozásához, és sok tekintetben főpróbája volt az 1914-es háborús általános mozgósításnak. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a tartalékosok és póttartalékosok 1912 őszi behívása csak ideiglenesnek bizonyult (1913 nyarán hazaengedték őket), és

hogy ehhez a részleges mozgósításhoz hasonló (bár kisebb méretű) jelenségre sor került már előbb is: az 1908/1909. évi boszniai annexiós válság alkalmával. A hadsereg fejlesztésének távlatait tekintve hozott igazán komoly fordulatot 1912 ősze az auffenbergi hitelek elfogadásával. Ezzel bekövetkezett az, amit a k. u. k. hadvezetőség már régóta sürgetett: hozzá lehetett kezdeni komoly méretekben a hadsereg megerősítéséhez. A „katonai póthitel” elfogadása lehetővé tett hosszú évekre szóló (és anyagilag jól alátámasztott) távlati fejlesztési tervezést a császári és királyi haderő számára. A hadvezetőség 1912 ősztől kezdve (1913-ban és 1914-ben még inkább) élt is az auffenbergi hitelek nyújtotta kitűnő alkalommal. A k. u. k. hadsereg fegyverzetét és egyéb felszerelését korszerűsítették (bár ez még 1914-ben sem érte el a szükséges mértéket). Az 1912 őszen elfogadott „katonai póthitel” egy új szakaszt: a háborúra való fokozottabb felkészülés szakaszát nyitotta meg a habsburgi birodalom fegyveres erői részére. Az auffenbergi javaslatok valóra váltásának döntő szerepe volt abban, hogy a monarchia 1914-ben már a két év előttihez képest viszonylag jobban felkészülve léphetett háborúba.

A néptömegek háborúellenes megmozdulásai 1912 őszen az első világháború előtti magyar belpolitika egyik legfontosabb eseményét képezik (az 1912. május 23-i nagyszerű munkásmegmozdulás mellett). Az agresszió elleni tiltakozások széles körökre terjedtek ki. A békeakciókat szervező pártok (szociáldemokraták és polgári ellenzék) vezetői homlokegyenest ellenkező magatartást tanúsítottak ekkor, mint 1914-ben. Az 1912 október—december közötti megnyilvánulások nem is 1914 nyarának előfutárai, inkább a világháború fejező szakaszában: 1917/18. folyamán hazánkban lezajlott háborúellenes mozgalmaké. 1912 őszenek eseményei azonban már kicsiben megmutattak több olyan jelenséget, melyek a világháborúban bontakoztak ki nagy méretekben. Egyrészt a békeakciók visszaesése 1912 november végén és december elején bebizonyította, hogy hatósági erőszakkal el lehet ezeket viszonylag könnyen nyomni (ez aztán 1914/15 folyamán be is következett). Másrészt az 1912 őszi háborúellenes mozgalomban az is megmutatkozott, hogy az azt vezető pártok a cselekvésben egy bizonyos ponton (a tiltakozó tömegtüntetéseken) tovább menni nem képesek, s a fennálló kormányzat forradalmi úton való eltávolítását nem kívánják. Ez a jelenség különösen 1917/18 folyamán vált aztán nyilvánvalóvá. Ezen hibák és korlátok ellenére azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az 1912 őszi háborúellenes megmozdulások a széles néptömegek érdekeinek megfeleltek. 1912 fontos kiin-

dulópontja az internacionalista alapon, proletár vezetés alatt álló békemozgalomnak, még akkor is, ha a szociáldemokrata jobboldal átadja a vezetést a polgári ellenzéknek. A mozgatóerőt a munkásosztály adta, míg a polgári ellenzék a munkásmegmozdulások nyomában haladt, ez utóbbiakat a törvényes keretek között igyekezett tartani. Ez nem von le az ellenzék érdemeiből semmit, ugyanakkor azonban nem szabad megfeleltetni komoly korlátairól. Háborúellenessége alapvetően különbözik a baloldali munkásmozgalométól (mint ez éppen a világháború éveiben bebizonyosodott).

A hadseregen belüli *antimilitarista és monarchia-ellenes lázító mozgalmak* terén 1912 ősze érdekesen vetíti előre a jövő eseményeinek árnyékát. Az ekkor megindult tömeges szökési mozgalomnak komoly folytatása lett a világháború második felében; méretei persze 1917/18-ban jóval felülmúlták az 1912. éveket. A munkások antimilitarista agitációja a katonák körében, 1912 őszén igen helyes kezdeményezés volt, de ekkor még szűk körre terjedt ki. A világháború vége felé viszont annál nagyobb arányokban bontakozott ki ennek folytatása. (Érdekes, hogy Pécsen — hol 1912-ben „belháborúra” folyt agitáció — volt 1918 egyik legnagyobb szabású katonai felkelése hazánkban!) A szerb nemzetiség körében 1912 őszén monarchia-ellenes lázító tevékenység folyt. Hasonló mozgalmak voltak közöttük a világháború éveiben is, s a szerb hadseregekhez való átállások már 1912-ben meglevő tervei 1914/15, majd 1918 során gyakran realizálódtak. A szlovák katonák már 1912 őszén megindult, a „szláv testvéreinkre nem lövünk” mozgalma szintén a világháború éveiben vált tömeges méretűvé. Az erdélyi románok is 1912-ben még kisebb, de 1912-től kezdve annál nagyobb arányokban adtak kifejezést monarchia-ellenességüknek. Nem szabad elfeledkeznünk az összehasonlítások azonban arról sem, hogy a világháború vége felé a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása döntően segítette Magyarországon is az antimilitarista mozgalmak terjedését.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy 1912 ősze (önmagában véve is, de a világháború perspektívájában szemlélve még inkább) hadtörténelmi szempontból igen fontos időszak hazánkban. Mind a hadsereg háborúra való felkészítésében, mind a néptömegek antimilitarista mozgalmi terén jelentős tanulságokkal szolgált ez az időszak. Az 1912 október—december között az imperialista háború elleni magyarországi megnyilvánulások értékes részét képezik haladó hagyományainknak, s ezekre most — ötven év távlatából is — megbecsüléssel gondolhatunk vissza.